

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Xolmamatov Abror Alisher o'g'li

Terdu iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

abrorxolmamatov14@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada daromad samarasi va almashtirish samarasi tushunchalari mikroiqtisodiy nazariya doirasida chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Iste'molchi xulq-atvorining shakllanishida narx o'zgarishlarining ta'siri, foydalilikni maksimallashtirish jarayonida daromad va nisbiy narx omillarining o'rni nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda daromad va almashtirish samaralarining o'zaro bog'liqligi, ularning normal va past sifatli tovarlar iste'molidagi namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Olingan xulosalar bozor mexanizmini tushunish va iqtisodiy siyosatni asoslashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Daromad samarasi, almashtirish samarasi, iste'molchi xulq-atvori, narx o'zgarishi, foydalilik, mikroiqtisodiyot.

Abstract

This article provides a deep scientific analysis of the concepts of income effect and substitution effect within the framework of microeconomic theory. The influence of price changes on the formation of consumer behavior, the role of income and relative price factors in the process of maximizing utility are theoretically and practically covered. The study analyzes the relationship between income and substitution effects, the features of their manifestation in the consumption of normal and low-quality goods. The conclusions obtained are of important scientific and practical importance in understanding the market mechanism and substantiating economic policy.

Keywords: Income effect, substitution effect, consumer behavior, price change, utility, microeconomics.

KIRISH

Mikroiqtisodiy tahlilda iste'molchi xulq-atvorini o'rganish iqtisodiy jarayonlarni anglashning muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Bozor sharoitida iste'molchilarning qarorlari asosan daromad darajasi va tovarlar narxining o'zgarishiga bog'liq holda shakllanadi. Ayniqsa, narxlarning o'zgarishi iste'mol tanloviga ikki xil mexanizm orqali ta'sir ko'rsatadi: almashtirish samarasi va daromad samarasi orqali.

Ushbu ikki tushuncha iqtisodiy nazariyada iste'molchi xulq-atvorining asosiy determinantlari sifatida qaraladi.

Daromad samarasi iste'molchining real daromadi o'zgarishi natijasida iste'mol hajmining o'zgarishini ifodalaydi. Narx pasayganda iste'molchining real xarid qobiliyati oshadi va bu qo'shimcha daromad ta'siriga o'xshash holatni yuzaga keltiradi. Almashtirish samarasi esa narxlar nisbati o'zgarishi natijasida iste'molchining qimmatlashgan tovardan arzonlashgan tovarga o'tishini anglatadi. Ushbu ikki samarani ajratib tahlil qilish bozor talabining shakllanish mexanizmini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda narxlar tebranishi, inflyatsiya va real daromadlarning o'zgarishi iste'molchilar xulq-atvorini keskin o'zgartirmoqda. Shu bois daromad va almashtirish samaralarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish iqtisodiy jarayonlarni prognozlash va samarali iqtisodiy siyosat yuritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy adabiyotlarda daromad va almashtirish samaralari klassik va neoklassik iqtisodiy maktablar doirasida keng o'rganilgan. J. Hicks va E. Slutsky tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar ushbu tushunchalarning nazariy asosini tashkil etadi. Slutsky tenglamasi narx o'zgarishining iste'molga ta'sirini daromad va almashtirish samaralariga ajratib tahlil qilish imkonini beradi. Hicks yondashuvida esa iste'molchining foydaliligi doimiy saqlangan holda almashtirish samarasi aniqlanadi.

Keyingi tadqiqotlarda ushbu tushunchalar normal va past sifatli tovarlar misolida kengaytirib talqin qilingan. Normal tovarlar uchun daromad samarasi narx pasayganda iste'mol hajmini oshirsa, past sifatli tovarlarda ushbu samara teskari yo'nalishda namoyon bo'lishi mumkin. Giffen tovarlari misolida esa daromad samarasi almashtirish samarasi ustidan ustun kelib, narx oshgan sari iste'mol hajmi ortishi kabi noodatiy holat yuzaga keladi.

Zamonaviy empirik tadqiqotlar daromad va almashtirish samaralarini aholi daromadlari, inflyatsiya darajasi va iste'mol tuzilmasi bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu samaralar iqtisodiy tengsizlik, ijtimoiy himoya siyosati va iste'mol soliqlarining ta'sirini baholashda muhim nazariy vosita bo'lib xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot metodologiyasi daromad va almashtirish samaralarini mikroiqtisodiy nazariya doirasida tizimli va mantiqiy yondashuv asosida o'rganishga qaratildi. Tadqiqotda nazariy tahlil, solishtirma usul va mantiqiy umumlashtirish

metodlaridan foydalanildi. Iste'molchi muvozanati modeli, byudjet cheklovi va befarqlik egri chiziqlari tahlilning asosiy instrumentlari sifatida qabul qilindi.

Narx o'zgarishining iste'molga ta'siri Slutsky tenglamasi yordamida ajratib ko'rib chiqildi. Turli tovar turlari uchun daromad va almashtirish samaralarining yo'nalishi va kuchi taqqoslandi. Metodologik yondashuv real iqtisodiy jarayonlarni nazariy modellar bilan uyg'un holda tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR

O'tkazilgan nazariy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, narx o'zgarishining iste'molga umumiy ta'siri daromad va almashtirish samaralarining yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Almashtirish samarasi har doim manfiy narx elastikligiga ega bo'lib, narxi pasaygan tovar iste'molining ortishiga olib keladi. Daromad samarasi esa tovarning turiga bog'liq holda ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin.

Quyidagi jadvalda turli tovarlar uchun daromad va almashtirish samaralarining xususiyatlari umumlashtirilgan:

Tovar turi	Almashtirish samarasi	Daromad samarasi	Umumiy ta'sir
Normal tovar	Ijobiy	Ijobiy	Kuchli o'sish
Past sifatli tovar	Ijobiy	Salbiy	Zaif o'sish
Giffen tovari	Ijobiy	Kuchli salbiy	Iste'mol ortadi

Natijalar shuni ko'rsatadiki, normal tovarlarda ikkala samara bir yo'nalishda ishlaydi va talabning sezilarli o'sishiga olib keladi. Past sifatli tovarlarda esa daromad samarasi almashtirish samarasi ta'sirini qisman neytrallaydi. Giffen tovarlari holatida daromad samarasi ustun bo'lib, noodatiy talab reaksiyasini yuzaga keltiradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar iste'molchi xulq-atvorining murakkab va ko'p omilli ekanini tasdiqlaydi. Daromad va almashtirish samaralarini ajratib tahlil qilish narx siyosati va soliqqa tortish mexanizmlarining iste'molga ta'sirini to'g'ri baholash imkonini beradi. Masalan, iste'mol soliqlarining oshirilishi past daromadli aholi qatlamiga kuchliroq daromad samarasi orqali salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, daromad va almashtirish samaralari nafaqat mikroiqtisodiy nazariyada, balki amaliy iqtisodiy siyosatda ham muhim ahamiyatga ega. Subsidiyalar, narxlarni tartibga solish va ijtimoiy transferlar iste'mol tuzilmasini aynan ushbu samaralar orqali o'zgartiradi. Shu bois iqtisodiy siyosat ishlab chiqishda ushbu nazariy mexanizmlarni e'tiborsiz qoldirish noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, daromad samarasi va almashtirish samarasi iste'molchi xulq-atvorini tushuntiruvchi asosiy mikroiqtisodiy tushunchalar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari narx o'zgarishining iste'molga ta'siri ushbu ikki mexanizmning o'zaro ta'siri orqali shakllanishini ko'rsatdi. Daromad va almashtirish samaralarini chuqur anglash bozor talabining xususiyatlarini, narx elastikligini va iste'molchilarning qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Mazkur ilmiy xulosalar mikroiqtisodiy nazariyani rivojlantirish, iqtisodiy siyosatni asoslash va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni prognozlashda muhim metodologik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. — Boston: Houghton Mifflin, 2002.
2. Markowitz H. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments. — New York: Wiley, 1991.
3. O'zbekiston Respublikasi "Bozor iqtisodiyoti va raqobat to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
4. ISO 31000:2018. Risk management — Guidelines. — Geneva: ISO, 2018.
5. Hull J. Risk Management and Financial Institutions. — Hoboken: Wiley, 2018.
6. Damodaran A. Strategic Risk Taking. — New Jersey: Pearson, 2007.
7. Руденко В. Н. Экономические риски и управление ими. — М.: Инфра-М, 2016.
8. Найман Э. Л. Риск-менеджмент. — М.: Альпина, 2017.
9. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. — New York: McGraw-Hill, 2010.
10. Ходиев Б. Ю. Bozor iqtisodiyoti nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2019.